

Björnön

Malexander socken, Boxholms kommun

ANTIKVARISKT ÅTGÄRDSPROGRAM

MARIE HAGSTEN BYGGNADSVÅRD 2023

Inledning

Malexanders hembygdsförening har för avsikt att söka bidrag hos Länsstyrelsen i Östergötland till förvaltning av värdefull kulturmiljö för torpet Björnön i Malexander socken, Boxholms kommun. Byggnadsantikvarie Marie Hagsten, Marie Hagsten Byggnadsvård, Ljungsbro har fått i uppdrag att göra ett antikvariskt åtgärdsprogram för angelägna åtgärder. En besiktning på plats genomfördes den 2023-05-02 tillsammans med Bo Garpevik och Elisabeth Ekman, medlemmar i hembygdsföreningens styrelse samt Marcus Samuelsson från Marcus Samuelssons Bygg & Hantverk, Tranås.

Dalgången där Björnön är beläget omgivet av öppen odlingsmark. Tidigare gick vägen genom fägården. Foto Malexanders hembygdsförening.

MILJÖBESKRIVNING

Björnön ligger i skogen i en öppen sänka omgiven av odlingsmark. På den avlånga tomten låg fram till 1942 även fägårdens byggnader.

KULTURHISTORISKT VÄRDE

Björnön blev byggnadsminne 1977-06-17. Motiveringen är att bebyggelsen har bevarat egenheten hos gångna tiders byggnadsskick och anses som synnerligen märklig.

I skyddsföreskrifterna framgår följande:

1. De tre byggnaderna på fastigheten Ugglebo 1:1 får inte utan Länsstyrelsens tillstånd rivas eller till sitt yttre ombyggas eller på annat sätt förändras.
2. Arbetena inom byggnaderna, som medför förändring av befintlig rumsindelning eller ingrepp i äldre fast inredning skall utföras i enlighet med förslag som granskats och godkänts av länsstyrelsen.
3. Det med röd begränsningslinje markerade område på den till dessa föreskrifter hörande kartan, får ej utan länsstyrelsens samtycke ytterligare bebyggas eller bli föremål för annan väsentlig förändring.
4. Fastighetens byggnader skall ägnas för deras framtida bestånd erforderligt löpande underhåll.

Byggnadshistoriskt värde

De båda enkelstugorna och portlidret är uppförda av liggande timmer under 1700-talet och speglar tidens byggnadstradition.

Socialhistoriskt och pedagogiskt värde

Byggnaderna berättar om en mer ovanlig torpbebyggelse där två familjer har samverkat för att utföra arbetet på torpet Björnön. Detta illustreras med en väl reglerad bebyggelse där de två familjerna hade sina egna byggnader och delar i byggnader. Torpens storlek och utförande är likvärdiga många gårdar vilket speglar tillgången på timmer i denna skogrika bygd.

Dokumentvärde

Byggnaderna har ett stort dokumentvärde där särskilt den ålderdomliga och mer ovanliga portlidret ger en bild av den mer slutna mangården som i äldre tider var vanlig.

Personhistoriskt värde

De båda bostadshusen har en stark koppling till de båda systrarna Hulda och Ida som bebodde var sin stuga och var de sista fast boende i Björnön. Flera berättelser finns bevarade som beskriver systrarnas liv på torpet.

Boende på Björnön framför de båda stugorna 1907. Foto Malexanders hembygdsförening.

Häradsekonomska kartan 1868 – 77. Björnön är markerat som Jordtorp omgivet av åkermark och ängar. Vägen gick då mellan mangården och fägården men också en mindre väg i nord-sydlig riktning.

BYGGNADSHISTORIA

Björnön är torp under den närbelägna gården Ugglebo i Malexander socken. Enligt hembygdsföreningens studier (Malexander - sockenbor berättar. 1999.) finns Björnön omnämnt redan 1697 i födselboken. Om det var torp redan då bör Ugglebo ha tillhört en frälsegård eftersom inga andra fick anlägga torp förutom de militära soldattorpen. Att så var fallet framgår av en karta från 1796 som omnämner Ugglebo som Frälsehemman.

Namnet Björnön antyder att torpet hade formen som en ö. Om man tittar på kartor ser man att marken var mycket vattensjuk och kan ha uppfattats som en ö vissa tider på året. I lantmäteriets arkiv finns ett förslag från 1903 på torrläggning av vattensjuk mark för byar och gårdar i trakten där också Ugglebo ingick.

På Häradskartan från 1868 - 77 finns Björnön upptagen som ett jordtorp. Vilket innebär att det hörde odlingsbar mark till torpet som torparen kunde bruka samtidigt som han hade dagsverken på Ugglebo.

År 1911 såldes Ugglebo med torpet Björnön till Sommens Trävaruaktiebolag.

Några år senare såldes ägorna till Boxholms bruk.

1921 besökte Nordiska museet den ålderdomliga miljön. Foton visar de intressanta byggnaderna.

1942 revs ekonomibyggnaderna och virket användes till gengasbränsle.

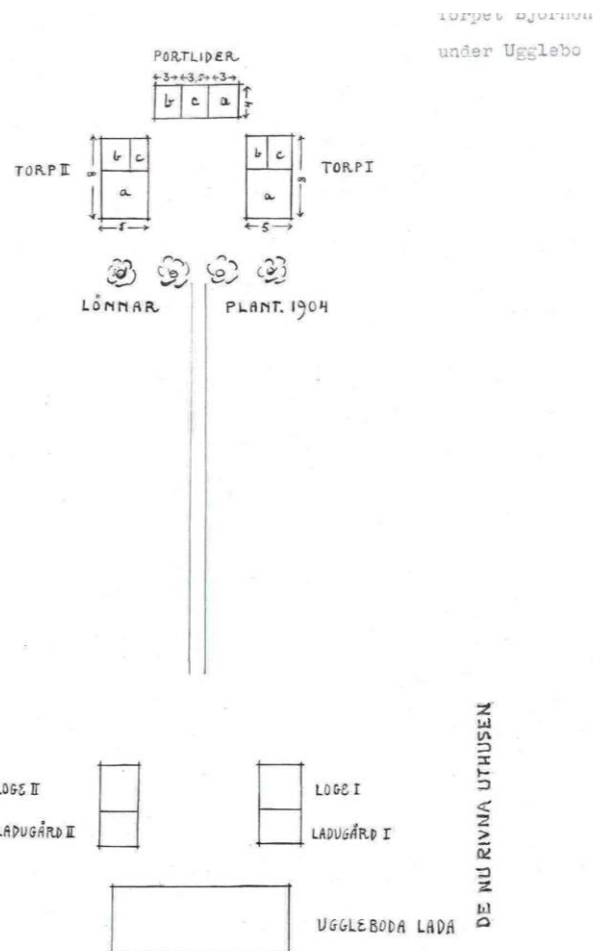
1968 var Anders Lindahl från Östergötlands länsmuseum på besök och skriver ett PM för hur byggnaderna ska tas om hand.

Bebyggelsen i fägården som är riven. Foto Malexanders hembygdsförening.

"Frälse- hemmanet- Ugglebos- ägor". Karta upprättad 1795 rörande rågångarna.

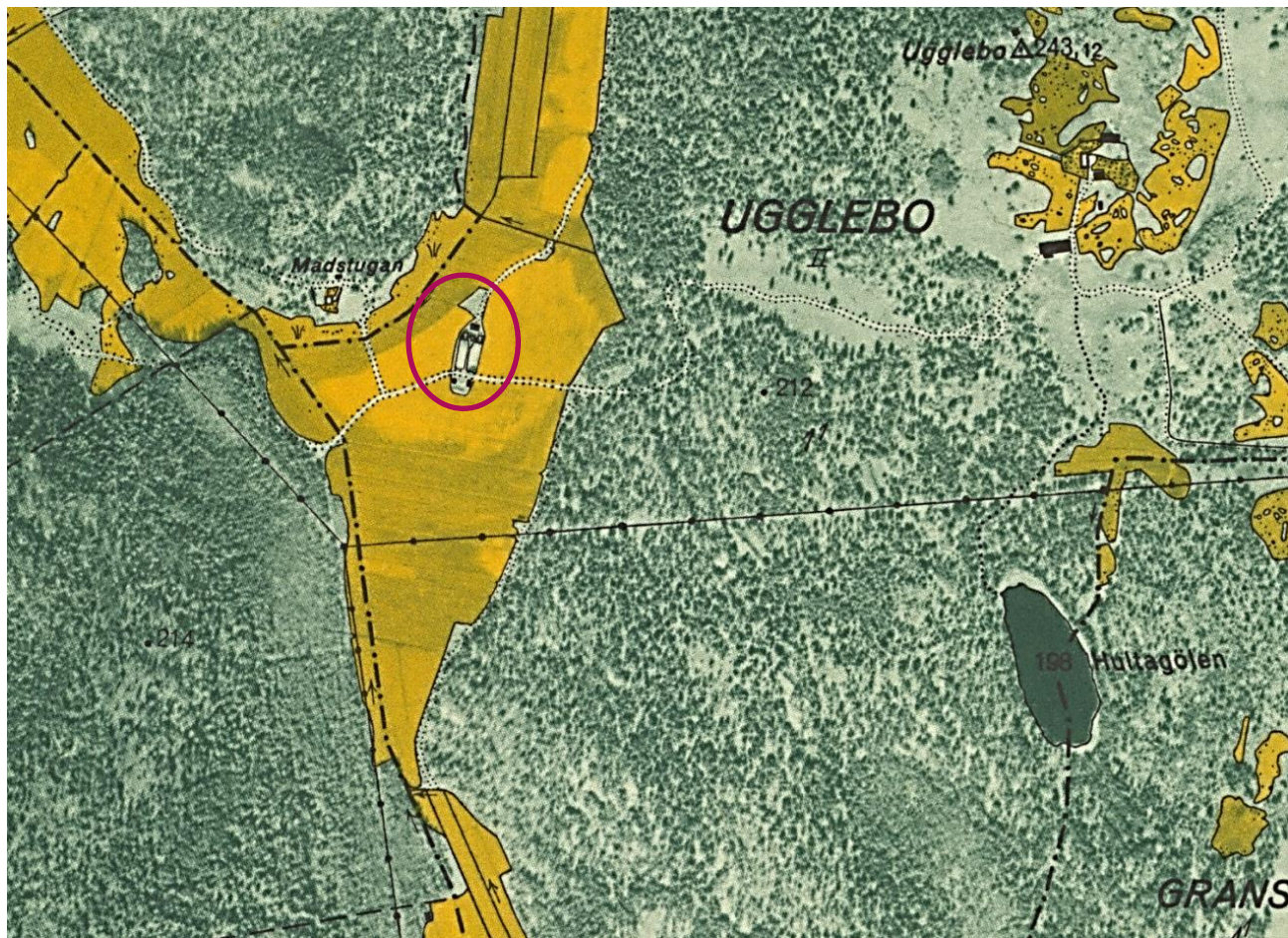
PORTLIDAR: PÅ EN TAKBJÄLKE STÅR: ÅR 1772 JMS
 a. BOD TILL TORP I VÄGGHÖJD 3,3 METER.
 b. " " " II " " "
 c. GENOMFART HÖJD 1,7 METER
 TORP I o. II: a = STUGA, b = KÖK, c = FÖRSTUGA. HÖG VIND MED INREDD
 KAMMARE ÖVER KÖKET.

Översiktlig situationsplan där även de rivna ekonomibyggnaderna är upptagna. Östergötlands museums arkiv.

1977 blir Björnön byggnadsminne.

Boxholms skogar sålde Björnön till Malexanders hembygdsförening 1995 för 100 kr med förbehållet att det ska återköpas för 100 kr om föreningen skulle upphöra.

Malexanders hembygdsförening äger och förvaltar Björnön som en museigård. Här hålls flera aktiviteter såsom gudstjänst vid midsommarhelgen. Man har haft liekurs och gärdsgårds kurs vilket lockade många deltagare. Även i år blir det slåtter och liekurs. Idastugan bebos sommartid av en hyresgäst som visar museibyggnaden.

Björnön när vägen passerade i fägården. Ekonomiska kartan från 1948.

BESKRIVNING

PORTLIDRET

Man kommer in på mangården via portlidret i norr. Byggnaden innehåller två bodar på var sin sida om portlidrets öppning. Boden står på naturstensgrund och är uppförd med liggande timmer med synliga knutar. Sadeltaket är täkt med trekupigt lertegel. Enligt hembygdsföreningens årsrapport från 1976 gällande utfört arbete under 1975 så framgår att taket lades om med trekupigt lertegel från Liljeholmen. I vinds-våningen finns två mindre fönsteröppningar in mot mangården. Dörrarna består av enkla bräddörrar som är svartmålade med stenkolsjärna även omfattningar är strukna med stenkolsjärna.

Invändigt är timret synligt och golvet består av brädor. Via var sin enkel magasinstrappa kommer man upp till vindsvåningen i de båda boddelarna. Här är åstaket synligt med sparrar.

Foto Nordiska Museet 1921. Knutarna vid portlidret och Idastugan är brädinklädda och den yttre delen vitmålad samt portlidrets omfattningar.

Portlidret. Grusade gångar och en rundel inne på mangården. Lönnarna från 1904 har vuxit sig höga. Foto Malexanders hembygdsförening 1946.

Knutar på bostadshusen och portlidret verkar vara inklädda och målade med slamfärg. Foto Malexanders hembygdsförening 1946.

I dag når man endast torpet via den stickväg från vägen Malexander – Skärlunda.

Mangården med portlidret som det i dag gestaltar sig. Bräddörrarna och omfattningar är svartmålade vilket utfördes på rekommendationer från Östergötlands länsmuseum 1968.

Bod i portlidret. Trappa upp till övervåningen.

SKADOR

Hembygdsföreningen har själva lagt om norra takfallet och då lagtnockpannor övernocken. Nu är även södra takfallet i behov av omläggning. Teglet är trekupigt och ligger på ett underlag av brädor med en täckning av takstickor. Vissa pannor är spruckna och har kanat ner från sitt läge vilket tyder på att läkten har skador. Invändigt har bräddäckningen rötskador och man kan se himlen på flera ställen vilket tyder på att även stickorna är utarmade.

Även kroppåsen har rötskador efter långvarigt inträngande vatten.

Skurlister och vindskivor är förbrukade.

Knutarna har på flera ställen rötskador.

Portlidret där södra takfallet är i behov av omläggning. Hänggrännen är utförd av en urholkad stock och går utanför byggnaden vilket minskar risk för skvätt på timret.

Portlidret. Brädor i södra takfallet har rötskador. Även takstickorna är bort på vissa ställen

Portlidret med åstaket. Längst ner till höger syns en rötskada i undertaket.

Portlidret. Åsen har rötskador på ovansidan och virke i dess anslutning är också rötskadat.

Portlidrets norra sida. Rötskador i timmer som bildar fickor. Knutar med mindre skador.

Portlidret med rötskador på knutar.

Huldastugan

Stugan ligger väster om portlidret. Det är en timrad enkelstuga i en och en halvvåning. Knutskallarna är synliga. Sadeltaket är belagt med rött trekupigt lertegel. Byggnaden har ennock av trä. Vindskivor är målade vita. Murstocken med skorstenen sitter i takfallet vilket är ålderdomligt. Dörren är en grönmålad pardörr med fyllningar och glasade rutor. Enligt hembygdsföreningens årsrapport från 1976 tillverkades en ny dörr 1975 av Eklunda snickeri i Skänninge. Fönsterbågarna är av tvåluftsmodell med spröjs. I vindsvåningen sitter rektangulära liggande fönster med mittpost och spröjs. Fönsterbågar och foder är vitmålade. De äldre fodren var gerade i hörnen. Ett sådant fönster har kvar den typen av foder på bottenvåningen.

Invändigt

Stugan används som museilägenhet och är möblerad med allmogeföremål från Östergötlands museums samlingar.

Det lilla köket ligger innanför förstugan och har en järnspis samt en bevarad lucka till bakugnen. Alla golv i stugan har obehandlade brädgolv. Foder och lister är bevarade med en enkel profil. Bottenvåningen har bjälktak. Innerdörrarna består av enkla

bräddörrar med naror och bandgångjärn. Väggarna är putsade och stänkmålade. I stugan finns en öppen spis. Även på övervåningen finns en öppen spis. Där saknas inredning och väggtimret och undertaket är synligt. Stora rummet i övervåningen kallas nattstuga. Stugans interiör är välkött och trevlig samt ger ett historiskt trovärdigt intryck.

Huldastugan.

Huldastugan mot SO.

Huldastugan. Köket med järnspisen.

Huldastugan i stugan med öppna spisen som är försedd med ett svep.

Huldastugan, interiör där Östergötlands museum har bidragit med deponerade möbler.

En av flera bräddörrar som har både naror och bandgångjärn.

Nattstuva på Huldastugans övervåning. Murad öppen spis.

Huldastugan, övervåningen. Konstruktionen är synlig i såväl väggar som tak.

SKADOR

Taket är i behov av omläggning. Pannorna är flisiga och har förskjutit sig vilket tyder på att läkten kan vara förbrukad. Brädnocken är förbrukad. Även skurlister och vindskivor är spruckna och har rötskador. Invändigt finns spår av rötskador i undertaket. En av taksparrarna på östra takfallet är rötskadad.

Det finns även rötskador i timret. Vid ingången har delar av syllen sjunkit ner i jorden.

Knutarna på den nordöstra knutkedjan har flera rötskador. Här rinner även vatten från hänggränsan ner i en tunna vilket orsakar skvätt på virket och bidrar till en fuktig miljö bakom tunnan. Även på den nordvästra sidan finns rötskador på knutarna.

På norra gaveln finns flera äldre timmerlagningar men även nya rötskador skador som bildar fickor i timret där vatten blir stående. Sannolikt kan denna vägg tidigare ha varit inklädd med panel.

Fönsterbågarna på bottenvåningen har sprucket kitt och flagnad färg. Fönsterbrädor av trä är rötskadade. Ett äldre gerat foder är sprucket och rötskadat.

Huldastugans östra takfall.

Rötskadad sparr som har säkrats upp med ett stöd.

Läckage som visar att östra takfallet inte är tätt.

På flera ställen finns springor och öppningar där stickeläggnen är synlig.

Norra gaveln har flera äldre (1970-tal) lagningar samt att det finns nya rötskador i timret.

Rötskadade knutskallar i NO knutkedjan.

Med åren har syllstocken vid entrén blivit till stor del täkt av jord när marknivån har höjts.

Fönsterbågar på bottenvåningen har sprucket kitt och är i behov av skrapning, kittning och målning.

Fönsterbåge med sprucket kitt. Fönsterbräda för avrinning rötskadad. Foder rötskadat och sprucket.

IDASTUGAN

Även Idastugan är en enkelstuga i en och en halv våning med synligt liggtimmer med synliga knutskallar. Taket är belagt med trekupigt tegel. Byggnaden har ennock av trä. Vindskivor är målade vita. Murstocken med skorstenen sitter i takfallet vilket är ålderdomligt. Fönsterbågarna är av tvåluftsmoell med spröjs. I vindsvåningen sitter rektangulära liggande fönster med mittpost och spröjs. Ett av dessa fönster har blyspröjs och grönskimrande glas. Fönsterbågar och foder är vitmålade. Även här är ytterdörren utbytt till en sentida men med fyllningar och spröjsade rutor och målad i en grön kulör.

Idastugan mot väster.

Idastugan. Blyinfattat fönster. Foder med gerade hörn.

Invändigt

Idastugan har genomgått en del invändiga ombyggnader. När läns museets Anders Lindal 1968 skriver ett PM om de åtgärder han anser är behövliga på Björnön nämner han att denna stuga är moderniserad varför den kan förändras ytterligare. Han föreslår att väggarna isoleras och kläs med byggskivor som målas. Golven läggs om och spisen i övervåningens nattstuga muras om så att den liknar den i den andra stugan.

Stugan på bottenvåningen har kvar sin stora öppna spis med ett kraftigt svep som är vitmålat. Sannolikt är spisen endast upplagd invändigt. Alla golv är bytta och består av smala brädor som är lackade.

I köket finns en ommurad öppen spis med bakugn och med en järnspis.

Trappan till övervåningen är ursprunglig och består av en stolpe med infällda steg. En narad bräddörr med bandgångjärn sitt till nattstuvan.

Övervåningen har fått en sportstugekarktär med omålad panel på väggar och tak.

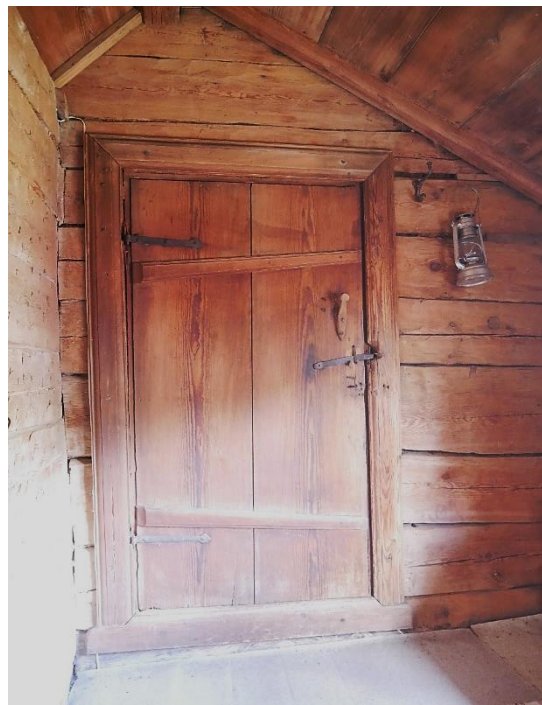
Köket med bakugn och järnspis. Väggarna är inklädda och golvet nytt.

Stugan med den stora öppna spisen som har ett bevarat svep. Ny dörr och nytt golv. Väggarna är isolerade.

Trappa till övervåningen.

Dörr till nattstuva på övervåningen.

Nattstuvan har karaktär av sportstuga med omålad panel på väggar och tak.

På en av åsarna i nattstuvan finns året 1772 inristat.

SKADOR

På östra långsidan under köksfönstret finns en rötskada om ca 2–3 m på syllstocken. Sommartid står här en diskbänk vilket bidrar till skador på virket.

Fönsterbågen i köket har en rötskada i mittposten. Fönsterbågen har sentida foder och är målad med modern färg samt att beslag sitter med stjärnskruv.

Hängränna på östra sidan är mycket rötskada och släpper igenom vatten.

Tränocken är förbrukad.

Skurlister är förbrukade samt vindskivorna på norra sidan.

Rötskadad syll under köksfönstret.

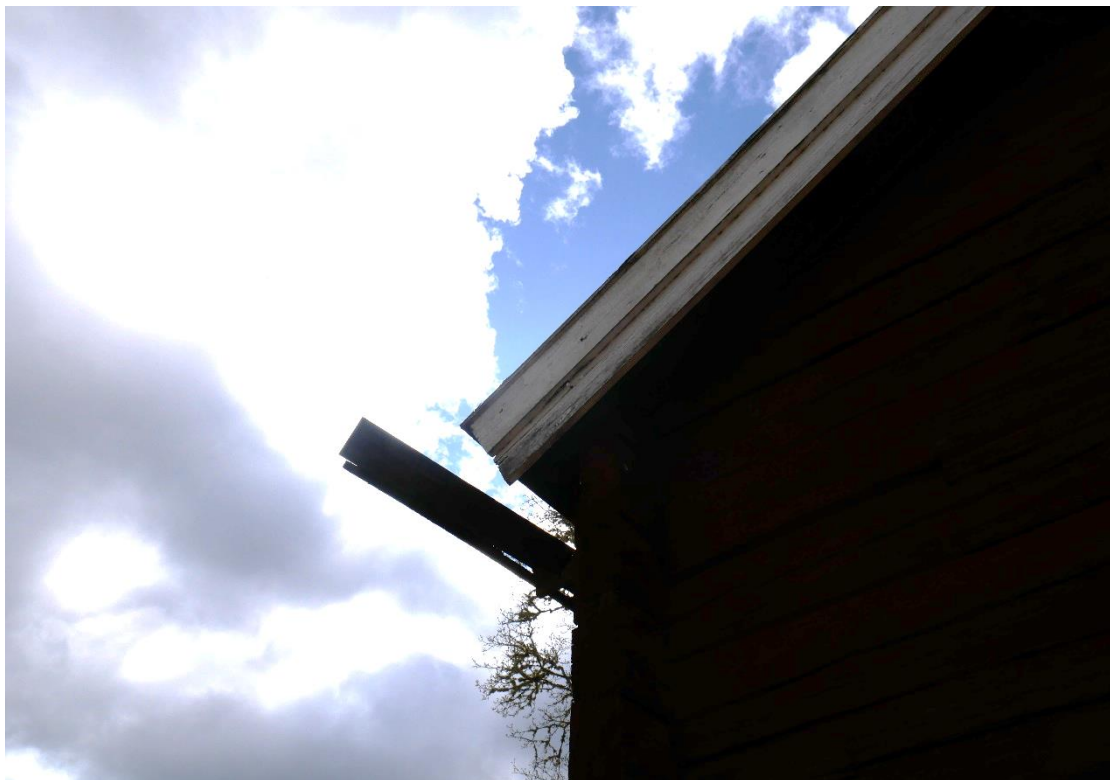
Knutkedja på Idastugans nordvästra hörn med skadade knutar.

Idastugan. Köksfönstret med moderna foder och en skyddande list för möss!

Fönster i köket. Rötskada i mittposten.

Hängränna av trä är rötskadad samt vindskivor på norra sidan.

Ytterligare en bild på hängrännan av trä är rötskadad samt vindskivorna på norra sidan.

ANTIKNARISKA SYNPNKTER

Byggnaderna är en källa till mycket kunskap som speglar den småskaliga miljön Björnön. Den dokumentation som Nordiska museet utförde 1921 bör ligga till grund för de åtgärder som ska präglade byggnadernas utseende. Även de foton som togs på 1940-talet har fångat ett tidsdokument som känns trovärdigt då Björnön ännu var bebodd. På 1960-talet gjordes förändringar på inrådan av Östergötlands länsmuseum där man tog bort skyddande brädinklädningar av knutar och delar av fasader för att byggnaderna skulle se så "ursprungliga ut som möjligt". Vid denna tid målades omfattningar och dörrar på portlidret med stenkolstjära vilket får en negativ inverkan på virket. I framtida underhåll ska materialanvändning och färgsättning gå tillbaka till denna fotodokumentation.

Det finns gott om trekupigt tegel som kan användas för att komplettera vid takomläggningarna.

PORTLIDRET

Södra takfallet

- Nerplockning av tegel, sortering där hela pannor återanvänds efter borstning. Det finns trekupigt lertegel som kan användas vid omläggningen.
- Översyn av undertak. Upplagning av rötskadat virke.
- Kroppås: Upplagning av åsen och att upplaget är helt.
- Komplettering av stickor där stickorna saknas vid springor och där de är utarmade.

- Ny strö - bärläkt spikas. Läkten ska vara av god kvalitet.
- Byggnaden förses med nyanockbrädor av tätvuxet furuvirke som råder över tegelpannorna. Nocken målas med roslagsmahogny.

Timmer

- Upplagning av rötskadade knutar på norra sidan och större rötskador i form av fickor i timret.
- Knutar på båda sidor om portlidret på norra sidan kläs in med brädor som målas med röd slamfärg.

HULDASTUGAN

Taket

- Nerplockning av tegel på båda takfallen, sortering där hela pannor återanvänds efter borstning. Det finns trekupigt lertegel som kan användas vid omläggningen.
- Översyn av undertak. Upplagning av rötskadat virke.
- Komplettering av stickor där stickorna saknas vid springor och där de är utarmade.
- Ny strö - bärläkt spikas. Läkten ska vara av god kvalitet.
- Byggnaden förses med nyanockbrädor och skurlister av tätvuxet furuvirke som råder över tegelpannorna. Nocken och skurlisterna målas med roslagsmahogny.
- Hängrännan på framsidan skarvas så att den går utanför fasaden med ca 40 cm på var sida om byggnaden.

Timmer

- Gräva fram syll och delar av grundstenar på framsidan (östra sidan).
- Rötskadad syll lagas upp på östra sidan vid entrén.
- Rötskador på norra gaveln lusas i och äldre lagningar ses över. Gaveln och knutkedjor panelas in för att skyddas med ny locklistpanel som tillverkas av furu. Panelen ska ha fallande längder.
- Nytt virke målas med röd slamfärg från Stora.

Fönster

- Rötskadade och upptorkade fönsterbrädor bytes.
- Fönsterbågar renoveras. Bågarna målas med linoljefärg och kittas med linoljekitt.
- Köksfönstret på västra sidan som har ett äldre gerat foder lagas upp med nytt virke som förses med likvärdig gering. Fodren skrapas och målas med vit linoljefärg.

Hulda en av de sista fast boende på Björnön. Foto Malexanders hembygdsförening.

IDASTUGAN

Tak

- Ny hängränna på östra sidan. Antingen en urholkad stock eller två v-formade brädor med konsol som skos invändigt med en hängränna i plåt. Det är viktigt att hängrännan går utanför byggnadens fasad med ca 40 cm på var sida.
- Nockbrädor och skurlister bytes till nytt tätvuxet furuvirke. Dessa strykes med roslagsmahogny för att förlänga livslängden.
- Vindskivor på norra sidan bytes till nya av tätvuxet furuvirke. Dessa målas med röd slamfärg.

Timmer

- Gräva fram syll och delar av grundstenar på östra sidan.
- Rötskadad syll lagas upp på östra sidan vid under köksfönstret. Timret skarvas halvt i halvt.
- Väggen kläs in med stående locklistpanel fram till mellanväggens knut.
- Rötskadade knutar i nordöstra knutkedjan lagas upp. Knutarna kläs in med bräddor som målas med röd slamfärg.

Fönster

Upplagning av köksfönstrets mittpost. Renovering av fönsterbågar och omkittning med linoljekitt samt skrapning och målning med linoljefärg. Byte av sentida foder till gerade foder som målas med vit linoljefärg.

Allmänt

Vid spikning av panel och andra synliga åtgärder ska smidd spik/klippspik användas.

I fönsterbågar ersätts stjärnskruv med spårskruv.

MOTIVERING OCH TILLGÄNGLIGHET

Torpen är en källa till kunskap vad gäller tillkomst och utförande varför det är angeläget att byggnaderna även i fortsättningen kan berätta sin historia vilken är sammankopplat med gården Ugglebo. Malexanders hembygdsförening har aktiviteter under sommarhalvåret och då kommer Björnön även att visas för besökare.

KÄLLOR

Malexander – sockenbor berättar. Malexanders hembygdsförening 1999.

Natur och Kultur Miljöer i Östergötland. Länsstyrelsen i Östergötland. 1983.

Östergötlands museums topografiska arkiv.

www.lantmateriet.se/historiska kartor

Muntliga uppgifter från Intendent Tova Sylvan, Östergötlands museum.